

UDK: 355.216(73=163.42)"1914/1918"
 94(73=163.42)"1914/1918":355.01(497.1)
 Izvorni znanstveni članak
 Primljeno: 2. 2. 2009.
 Prihvaćeno: 1. 9. 2009.

Dnevnik Ivana Čovića – prilog istraživanju dobrovoljačkog pokreta među Hrvatima u SAD-u u vrijeme Prvoga svjetskog rata

IVAN HRSTIĆ

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, Republika Hrvatska

U radu se analizira dnevnik Ivana Čovića, hrvatskog iseljenika u SAD, koji se 14. svibnja 1917. dobrovoljno prijavio u srpsku vojsku. Po dolasku na Solunski frontu dodijeljen je Timočkoj diviziji, točnije, njenoj 13. pukovniji¹ – Hajduk Veljko. Početkom Solunske ofenzive, Čović je sa suborcima napredovao sve do granice s Bugarskom, a zatim je preko Kosova, Makedonije, južne Srbije i BiH konačno stigao u Metković. Tim događajem ujedno i završava dnevnički zapis. Analizom dnevnika autor istražuje okolnosti regrutiranja iseljenih Hrvata u srpsku vojsku i odnos prema njima po pristupanju, u kojim su postrojbama služili i kako je izgledala vojnička svakodnevnica na bojištu.

Ključne riječi: Ivan Čović, Prvi svjetski rat, dobrovoljački pokret, Hrvatski sokol, Solunsko bojište, srpska vojska.

Uvod

Dobrovoljački pokret među Hrvatima u SAD-u koji su pristupali srpskoj vojsci u Prvom svjetskom ratu nedovoljno je istražen.² Dosadašnja znanstvena istraživanja nisu u potpunosti obuhvatila navedenu problematiku, a posebno pitanja regrutiranja, položaja i uloge hrvatskih dobrovoljaca. Jedan od izvora koji nam može djelomice rasvijetliti navedeno jest dnevnik Ivana Čovića, koji

¹ U radu se koriste hrvatski nazivi "pukovnija" i "bojna" za vojne postrojbe, umjesto "puk" i "bataljon" koje koristi Ivan Čović u svom dnevniku.

² Osim u članku Ivana ČIZMIĆA, "Dobrovoljački pokret jugoslavenskih iseljenika u SAD u prvom svjetskom ratu", *Historijski zbornik*, 23–24/1970.–71., 21.–43., tema je obrađena samo usputno, najčešće pri obradi političkih odnosa između Jugoslavenskog odbora i srpske vlade ili u knjigama i monografijama o hrvatskim iseljenicima u SAD-u. Usporedi: M. PAULOVA, *Jugoslavenski odbor (povijest jugoslavenske emigracije za svjetskog rata od 1914.–1918.)*, Zagreb 1925; Ante MANDIĆ, *Fragments za historiju ujedinjenja*, Zagreb 1956.; Ljubo LEONTIĆ, "O Jugoslavenskom odboru u Londonu", *Starine*, 50/1960, 93.; Kosta MILUTINOVIĆ, "Jugoslavenski odbor i prvi pokušaj formiranja Jadranske legije", *Pomorski zbornik društva za proučavanje i unapređenje pomorstva Jugoslavije*, (gl. ur. Drago Crnković), Zadar 1967., knjiga 5, 627.–643.; Dragovan ŠEPIĆ, *Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje 1914.–1918.*, Zagreb 1970.; Dragoslav JANKOVIĆ, *Srbija i jugoslavensko pitanje: 1914.–1915.*, Beograd 1973; Ivan ČIZMIĆ, *Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslavenske države 1918.*, Zagreb 1974.; Bogdan KRIZMAN, *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države*, Zagreb 1977.; Bogdan KRIZMAN, *Hrvatska u prvom svjetskom ratu: hrvatsko-srpski politički odnosi*, Zagreb 1989.

se čuva u Gradskom muzeju Makarska. U njemu je prikazan Čovićev ratni put od trenutka prijavljivanja u srpsku vojsku (svibanj 1917.) do dolaska njegove postrojbe u Metković (prosinac 1918).³

Stavovi Jugoslavenskog odbora i srpske vlade prema pitanju dobrovoljaca iz inozemstva

Austro-ugarska vlada je od samog početka Prvog svjetskog rata pokrenula među svojim iseljenicima snažnu propagandnu akciju za popunjavanje vojnih redova. Putem priopćenja, veleposlanstva su isticala obvezu i dužnost svih vojnih obveznika na obranu domovine i Habsburške dinastije, a ulaskom Italije u rat, jedan od glavnih aduta u agitaciji postaje im prodaja jadranske obale.⁴

Protivnici Monarhije također su računali na pomoć iseljenika te pitanje dobrovoljaca⁵ uskoro postaje bitna tema u odnosima između Jugoslavenskog odbora i srpske vlade. Jugoslavenski odbor predstavljao se kao zastupnik interesa Južnih Slavena s područja Monarhije i zalagao se da se od dobrovoljaca osnuje posebna Jadranska ili Jugoslavenska legija,⁶ koja bi simbolizirala jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca. Ta bi vojna postrojba sudjelovala u oslobađanju južnoslavenskih krajeva te srpskoj i ostalim savezničkim vladama bila dokaz odlučnosti Južnih Slavena unutar Austro-Ugarske Monarhije u svrgavanju dinastije i sudjelovanju u ratu na njihovoj strani.⁷

Srpske vlasti htjele su uklopiti dobrovoljce u već postojeću strukturu srpske vojske i nisu s previše odobravanja gledale na ideju Jugoslavenskog odbora. Osnivanjem posebne postrojbe, po njihovu mišljenju, slabila bi ideja o Srbiji kao jugoslavenskom Pijemontu i njenu oslobađanju Srba, Hrvata i Slovenaca od Austro-Ugarske. Također, smatrali su da bi Legija po završetka rata bila jak adut hrvatskim i slovenskim federalistima, a u isto vrijeme vodili su računa i o Italiji, koja je polagala pravo na istočnu jadransku obalu.⁸

³ Ulomak dnevnika objavljen je u katalogu izložbe Gradskog muzeja Makarska: Velimir URLIĆ, *U spomen 1914.-1918. Makarsko primorje*, Makarska 2007., 50.-51.

⁴ Ivan ČIZMIĆ, *Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslavenske države 1918.*, Zagreb 1974., 167.

⁵ Usporedi: Živorad KOSTIĆ, "Dobrovoljci", *Vojna enciklopedija* (dalje VE), sv. 2, Beograd 1959., 560.-563.; Živorad KOSTIĆ, "Dobrovoljci", *Vojna enciklopedija* (dalje: VE), sv. 2, Beograd 1971., 495.-499.

⁶ U siječnju 1915. emigranti su osnovali "Upravni odbor Jadranske legije". Taj je Odbor pozvao iseljenike da pristupe Legiji, koja će stupiti u rat sa Austro-Ugarskom. Potpisivanjem Londonskog ugovora i ulaskom Italije u rat, Jugoslavenski odbor odlučuje se za naziv "Jugoslavenska legija". Usporedi Milada PAULOVA, *Jugoslavenski odbor*, 23.-25.; Ante TRUMBİĆ, "Pismo Jugoslavenskog odbora Nikoli Pašiću, predsjedniku srpske vlade i ministru inostranih poslova, Pariz, 19. IV. 1917.", *Jugoslavenski dobrovoljci 1914.-1918.*, (prir. Nikola Popović), Beograd 1980., 126.

⁷ Za više o zadacima i ciljevima Legije usporedi Ante TRUMBİĆ, "Zapisnik sa sastanka Jugoslavenskog odbora, održanog 23. III. 1917. godine u Kanu", *Jugoslavenski dobrovoljci 1914.-1918.*, (prir. Nikola Popović), Beograd 1980., 118.-119.

⁸ Za više o odnosima između srpske vlade i Italije po ovom, a i drugim pitanjima, usporedi D. ŠEPIĆ, *Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje 1914.-1918.*

Zbog jačanja ugleda Jugoslavenskog odbora među iseljenicima i saveznicima, a posebice nakon velikih vojnih gubitaka srpske vojske krajem 1915. i početkom 1916., srpska je vlada pristala pregovarati s Odborom o ovom pitanju. No, stavovi o načinu okupljanja dobrovoljaca u inozemstvu bili su različiti i unutar Jugoslavenskog odbora. To jasno vidimo u slučaju neovlaštenog proglašenja u kojem se iseljenici pozivaju na javljanje u srpsku vojsku.⁹ Autori su mu bili Hinko Hinković i Josip Jedlowski¹⁰, a izdali su ga u ime Odbora i s krivotvorenim Trumbićevim potpisom. Proglas je rezultirao jačom mobilizacijom (pogotovo u Južnoj Americi) koju je Trumbić ubrzo zaustavio jer sa srpskom vladom još nije bio riješen način djelovanja dobrovoljaca po dolasku na frontu. Ove su nesuglasice nepovoljno utjecale na ugled Jugoslavenskog odbora među iseljenicima i izazvale zbunjenost među njima.¹¹ Ipak, unatoč svim tim problemima, iseljenici su se i dalje prijavljivali u vojsku, ali u mnogo manjem broju od očekivanog te je cijela akcija na kraju proglašena neuspješnom.¹²

Do kraja rata na frontu je pristiglo oko 10 000 dobrovoljaca iz Sjeverne i Južne Amerike, oko 12 000 iz Rusije te iz Italije 235 časnika i 80 vojnika nakon početka Solunske ofenzive.¹³ Od dvije pukovnije dobrovoljaca iz Rusije i dvije pukovnije raspuštene Vardarske divizije u prosincu 1917. oformljena je Jugoslavenska divizija. To je zadovoljilo članove Jugoslavenskog odbora jer se na taj način ostvarila njihova ideja o Jugoslavenskoj legiji.¹⁴ Prema nekim tumačenjima, dobrovoljci iz Sjeverne i Južne Amerike nisu dodijeljeni toj postrojbi zbog nedovoljne vojne izvježbanosti te su pridruženi već postojećim postrojbama.¹⁵

⁹ Filip HAMERŠAK, "Josip Jedlowski – životopis (s bilješkama za transnacionalnu povijest jedne građanske obitelji)", *Časopis za suvremenu povijest* (dalje: ČSP), 37/2005., br. 1, 109.–111.

¹⁰ Josip Jedlowski – tajnik Jugoslavenskog odbora. Usporedi F. HAMERŠAK, *Josip Jedlowski*, 101.–127.

¹¹ D ŠEPIĆ, *Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje*, 193.; M. PAULOVA, *Jugoslavenski odbor*, 256.–257.

¹² Dobrovoljački pokreti u Rusiji, Italiji i Južnoj Americi istraženi su više, u SAD-u manje, dok oni u Australiji i Novom Zelandu gotovo uopće nisu. Usporedi: Branko LAZAREVIĆ, *Jugoslavenski dokumenti – pregled narodnog pokreta u domovini i inostranstvu za vreme svetskog rata*, Zagreb 1919.; Pero SLIJEPČEVIĆ, *Naši dobrovoljci u svetskom ratu*, Zagreb 1925.; *Jugoslavenski dobrovoljački korpus u Rusiji: prilog istoriji dobrovoljačkog pokreta 1914.–1918.*, (prir. Ilija Jovanović, Stevan Rajković i Veljko Rib), Beograd 1954.; D ŠEPIĆ, *Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje*; Ž. KOSTIĆ, "Dobrovoljci", *VE*, sv. 2, 495.–499.; *Jugoslavenski dobrovoljci u Rusiji 1914.–1918.*, (prir. Nikola Popović), Beograd 1977.; Bogumil HRABAK, *Jugoslavenski zarobljenici u Italiji i njihovo dobrovoljačko pitanje 1915.–1918.*, Novi Sad 1980.; *Jugoslavenski dobrovoljci 1914.–1918.*, (prir. Nikola Popović), Beograd 1980.; Ljubomir ANTIĆ, *Naše iseljeničtvo u južnoj Americi i stvaranje Jugoslavenske države 1918.*, Zagreb 1987.

¹³ Ž. KOSTIĆ, "Dobrovoljci", *VE*, sv. 2., 496.–497.; I. ČIZMIĆ, *Jugoslavenski iseljenički pokret*, 220.

¹⁴ Ž. KOSTIĆ, "Dobrovoljci", *VE*, sv. 2., 497.; M. PAULOVA, *Jugoslavenski odbor*, 380.–382.; Bogdan KRIZMAN, "Pripremanje ofenzive na solunskom frontu (septembra 1918.)", *Jugoslavenski historijski časopis*, 4 /1965., 55.

¹⁵ Savo SKOKO, Petar OPAČIĆ, *Vojvoda Stepa Stepanović (2)*, Beograd 1990., 240.

Okolnosti prikupljanja dobrovoljaca u SAD-u u Prvom svjetskom ratu

Snažnija austro-ugarska akcija prikupljanja dobrovoljaca u SAD-u bila je onemogućena stavom američkih vlasti da bi se time narušila njihova neutralnost.¹⁶ Nisu im dopustili energičnije okupljanje vojnih obveznika s privremenim ili trajnim boravištem u SAD-u i njihovo ucjenjivanje u slučaju neprijavljanja, te prisiljavanje na povratak.¹⁷ U isto vrijeme, istaknuti projugoslavenski orijentirani pojedinci apelirali su na Južne Slavene da ne idu u rat protiv svojih sunarodnjaka,¹⁸ a srpske iseljeničke organizacije pokrenule su akciju skupljanja dobrovoljaca za srpsku vojsku.¹⁹ Svakom dobrovoljcu srpska je vlada obećala pet hektara plodne zemlje nakon završetka rata te je i na taj način nastojala potaknuti iseljenike na pristupanje vojsci.²⁰ Nju je također u namjerama i konkretnijim akcijama prilično ograničavala američka neutralnost, a dodatne im je teškoće stvarao prijevoz vojnika u Europu. Prema podacima Ivana Čizmića, tijekom 1914. iz SAD-a je otišlo oko 4 000, a 1915. još 1 900 dobrovoljaca u srpsku vojsku.²¹

Krajem 1915. akcija skupljanja dobrovoljaca za srpsku vojsku gotovo se ugasila, a ponovno dobiva veći zamah francuskim odobravanjem kredita srpskoj vladi u listopadu 1916. Kredit je odobren za pokrivanje troškova skupljanja dobrovoljaca, njihova opremanja i prebacivanja na bojište. Za mjesto konačnog okupljanja određena je Bizerta u Tunisu. Šef srpske vojne misije zadužen za skupljanje dobrovoljaca u SAD-u postao je Milan Pribičević,²² a Jugoslavenski je odbor sa svoje strane još 1915. zadužio Milana Marjanovića²³ da među Hrvatima u SAD-u prikuplja dobrovoljce za Jugoslavensku legiju.²⁴

¹⁶ SAD su stupile u Prvi svjetski rat na strani Antante 6. travnja 1917., a rat Austro-Ugarskoj objavile 7. prosinca 1917.

¹⁷ Ivan ČIZMIĆ, *Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslavenske države 1918.*, Zagreb 1974., 79.–81.

¹⁸ Već 27. srpnja 1914. godine održan je sastanak predstavnika 11 slavenskih listova u SAD-u i na njemu je donesena rezolucija u kojoj se poziva Slavene da se ne odazivaju na austro-ugarske pozive u vojsku.

¹⁹ I. ČIZMIĆ, *Jugoslavenski iseljenički pokret*, 80.–82.

²⁰ Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.–1941.*, Zagreb 1997., 141; "Izvod iz referata o dobrovoljačkom pitanju sastavljenog u srpskom Ministarstvu inostranih poslova, Krf, 13. III. 1918.", *Jugoslavenski dobrovoljci 1914.–1918.*, (prir. Nikola Popović), Beograd 1980., 203.; I. Čizmić, *Jugoslavenski iseljenički pokret*, 218.

²¹ I. ČIZMIĆ, *Jugoslavenski iseljenički pokret*, 82.

²² I. ČIZMIĆ, *Jugoslavenski iseljenički pokret*, 214.–215.; Milan Pribičević – bivši časnik austro-ugarske vojske. Prešao u Srbiju 1904. Autor "Štatuta revolucionarne organizacije Južnih Slavena" (1907.), plana za rušenje Austro-Ugarske Monarhije. Nakon Prvog svjetskog rata šef srpske vojne misije u Zagrebu. Napušta vojsku 1919. i posvećuje se politici. Usporedi Hrvoje MATKOVIĆ, "Pribičević Milan", *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 6., Zagreb 1965., 611.

²³ Milan Marjanović – jedan od osnivača Jugoslavenskog odbora. Izdaje *Southern Slav Bulletin*, glasnik Odbora. Potkraj 1915. boravi kao izaslanik Jugoslavenskog odbora u SAD-u. Sredinom 1917. odlazi u Južnu Ameriku, gdje je pokrenuo časopis *Obnova*. Nakon rata član mirovne delegacije Kraljevine SHS u Parizu. Usporedi "Milan Marjanović", *Opća enciklopedija jugoslavenskog leksikografskog zavoda*, sv. 5., Zagreb 1979., 328.; Mate UJEVIĆ, "Milan Marjanović" (1965.), *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 6., Zagreb 1965., 20.

²⁴ I. ČIZMIĆ, *Jugoslavenski iseljenički pokret*, 84.–85.

Do bitnih organizacijskih promjena u akciji skupljanja dobrovoljaca dolazi na drugom velikom Jugoslavenskom zboru u SAD-u, koji je održan u Pittsburghu 29. i 30. listopada 1916.²⁵ Na ovom zboru osnovano je Jugoslavensko narodno vijeće, koje je ujedinilo sve iseljeničke organizacije jugoslovenske orijentacije,²⁶ te je održana konferencija sokolskih društava u SAD-u, na kojoj dolazi do ujedinjenja hrvatskih, srpskih i slovenskih ogranaka u jedinstveni Jugoslavenski sokolski savez s Milanom Marjanovićem kao predsjednikom.²⁷ Zaključeno je da se daljnje okupljanje odvija unutar sokolske organizacije, a sokolski ogranaci odlučili su uvesti u svakodnevno vježbanje i obuku rukovanja oružjem. Pritom su izrazili svoju spremnost na obranu SAD-a u slučaju potrebe, ali i da će se proglasiti jugoslavenskom narodnom vojskom ako ih jugoslavenski narod zatreba.²⁸ Izjavu da su spremni braniti SAD zahtijevalo je uvođenje oružja u svakodnevno vježbanje zbog prije spomenute službene neutralnosti SAD-a, a ujedno je to bila i potvrda da imigranti zaista smatraju tu državu svojom drugom domovinom.²⁹ Jugoslavenski sokolski savez je 5. veljače iste godine donio upute za skupljanje dobrovoljaca, po kojima svaki ogranak treba organizirati odbor posvećen tom pitanju i da prednost pri javljanju za služenje na bojištu imaju već obučeni i po mogućnosti neoženjeni dobrovoljci. Svaki od njih mogao se odlučiti želi li služiti u američkoj ili u srpskoj vojsci.³⁰ Prema sjećanjima Hinka Hinkovića³¹ i njegova razgovora s Milanom Pribiće-

²⁵ Prvi jugoslavenski zbor u SAD-u održan je u Chicagu 10. i 11. ožujka 1915.

²⁶ D. ŠEPIĆ, Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje 1914.-1918., 175.

²⁷ Za više o Hrvatskom i Jugoslavenskom sokolu u SAD-u usporedi *Jugoslavenski almanak – Jugoslaveni u Sjedinjenim državama Amerike*, (gl. ur. Berislav Angjelinović i Ivan Mladineo), New York 1931.; *The Slavonic Pioneers of California*, (gl. ur. Vjekoslav Meler), San Francisco 1932.; Lucija BENOVSKY, "Osvrt na hrvatsko-amerikanski sokol od 1908. do 1914. godine", *Povijest športa: građa i prilozi*, 24/1993., 28.–43.

²⁸ I. ČIZMIĆ, *Jugoslavenski iseljenički pokret*, 215.

²⁹ Sokolski savez poslao je posebnu molbu vladi SAD-a za uvođenje oružja u obuku, uz napomenu da je to s ciljem obrane SAD-a. Slične dozvole dobili su prije i pripadnici drugih naroda na privremenom ili trajnom boravku u SAD-u. Usporedi Milan PRIBIĆEVIĆ, "Izveštaj potpukovnika Milana Pribićevića o svom radu na prikupljanju dobrovoljaca u severnoj Americi od početka oktobra do početka decembra 1916. godine, Njujork, 5. XII. 1916.", *Jugoslavenski dobrovoljci 1914.-1918.*, Beograd 1980., 163., 166.

³⁰ I. ČIZMIĆ, *Dobrovoljački pokret*, 29.–30.; strani državljani, stariji od 21 godine, s privremenim ili trajnim boravkom u SAD-u, po zakonu iz 1894. imali su pravo prijaviti se u Američku vojsku i na taj način steći državljanstvo. Usporedi: CRS Report for Congress, *Expedited Citizenship Through Military Service: Policy and Issues* (<http://ftp.fas.org/sgp/crs/natsec/RL31884.pdf>); polovicom 1918. Američka vojska krenula je u organiziranje posebnih jedinica sastavljenih od mobiliziranih Slavena koji nisu njeni državljani, ali ih je kraj rata preduhitrio u ostvarenju tog plana. Usporedi: Ljubomir MIHAJLOVIĆ, "Telegram br. 693 Ljubomira Mihajlovića, srpskog poslanika u Vašingtonu, srpskom Ministarstvu inostranih poslova, Vašington, 24. IV. 1918.", *Jugoslavenski dobrovoljci 1914.-1918.*, (prir. Nikola Popović), Beograd 1980., 215.

³¹ Hinković Hinko – političar, pravnik i publicist. Član Jugoslavenskog odbora. Dio Prvog svjetskog rata proveo u Sjevernoj Americi držeći predavanja diljem SAD-a i Kanade te agitirajući protiv Austro-Ugarske. Usporedi Mladen ŠVAB, "Hinković Hinko", *Hrvatski biografski leksikon* (dalje: HBL), Zagreb 2002. sv. 575.–577.

vićem, dobrovoljci za srpsku vojsku skupljani su po SAD-u, do njegova ulaska u rat na strani Antante, kao radnici.³²

Pribičević je u izvještaju Jugoslavenskom narodnom vijeću u proljeće 1917. iznio rezultate svoje višemjesečne akcije.³³ U njemu je izrazio nezadovoljstvo Sokolima "koji se bave samo uniformama i zabavama" te ukupnim odazivom Hrvata i Slovenaca.³⁴ Ovaj je izvještaj rezultirao proglasom Milana Marjanovića od 23. lipnja 1917., nakon kojeg je raspustio cjelokupnu sokolsku organizaciju. U proglasu poziva sve Hrvate da se jave i sastave "hrvatsku vojsku dobrovoljaca", koja će se pridružiti srpskoj vojsci na bojištu.³⁵

Otežavajuće okolnosti agitacije postojale su i kod iseljenih Srba. Njih su uzrokovale nesuglasice i razjedinjenost njihovih najutjecajnijih društava – Sloge i Srbobrana. Među mnogim istaknutim srpskim iseljenicima bilo je izraženo stajalište kako Srbe iz Amerike ne treba slati na bojište te da će oni više pomoći ako nastave prikupljati i slati materijalnu pomoć.³⁶ U cilju njihova pomirenja, Milan Pribičević osnovao je u Americi Srpsku Narodnu Odbranu koja je ujedinila sukobljene strane.³⁷

Ukupni rezultati akcije skupljanja dobrovoljaca još su negativniji kada se uzme u obzir da je među 700 000 iseljenika u SAD-u Srba i Crnogoraca bilo samo oko 100 000,³⁸ a oni su činili glavninu dobrovoljaca. Razloge ovako slabog odaziva Hrvata i Slovenaca nalazimo u Pribičevićevoj molbi za smjenjivanje s položaja šefa Misije za skupljanje dobrovoljaca od 5. veljače 1918. Oni su, po njemu, posljedica neodlučne jugoslavenske politike Srbije, rada Mihajla Pupina³⁹ (koji se zalagao za ideju Velike Srbije) i njegove grupe oko *Srpskog dnevnika*, koja je u svojim tekstovima napadala sve koji rade za Misiju te u činjenici da SAD, i nakon ulaska u rat, nije javno odobrio rad Misije.⁴⁰ Zanimljivo je da je godinu dana prije, u odgovoru na Marjanovićevu kritiku kako treba više agitirati među Hrvatima, odgovorio da su oni "mekani, nisu borbeni kao Srbi".⁴¹ Ovakvu promjenu mišljenja možemo razumjeti kada uzmemo u obzir pogoršanje njegovih odnosa sa srpskom vladom krajem Prvog svjetskog rata.

³² Hinko HINKOVIĆ, *Iz velikog doba: Moj rad i moji doživljaji za vrijeme svjetskog rata*, Zagreb 1927., 337.

³³ Oko 800 dobrovoljaca već na bojištu, među kojima je 30 Hrvata i 10 Slovenaca, te još spremnih 2 000, među kojima je 50 Hrvata,

³⁴ I. ČIZMIĆ, *Jugoslavenski iseljenički pokret*, 216.

³⁵ *Isto*, 218.

³⁶ M. PAULOVA, *Jugoslavenski odbor*, 68.

³⁷ Milan PRIBIČEVIĆ, "Izveštaj potpukovnika Milana Pribičevića o svom radu u Americi od decembra 1916. do marta 1917., Vašington, 15. III. 1917.", *Jugoslavenski dobrovoljci 1914.-1918.*, (prir. Nikola Popović), Beograd 1980., 169.

³⁸ *Isto*, 217.

³⁹ Mihajlo Pupin – počasni konzul Srbije u New Yorku, predsjednik Srpske Narodne Odbrane i srpskog saveza Sloga.

⁴⁰ Vlasti SAD-a, po ulasku u rat, dopustile su saveznicima javno regrutiranje njihovih državljana, ali iseljenici iz Austro-Ugarske nisu bili državljani Srbije i prema tome SAD nije javno priznao rad srpske misije među njima.

⁴¹ I. ČIZMIĆ, *Jugoslavenski iseljenički pokret*, 216.

U isto vrijeme, Ljubomir Mihajlović, srpski poslanik u Washingtonu, u pismu Nikoli Pašiću 14. ožujka 1918., za slab uspjeh skupljanja dobrovoljaca smatra odgovornima Hrvate i Slovence koji su naklonjeniji Austro-Ugarskoj. Također, on ne smatra da je nedostatak javnog odobrenja Misiji za rad otežavajuća okolnost jer u svim svečanim prilikama sudjeluju američki vojnici i lokalni dužnosnici te se to nepriznavanje u stvarnosti i ne primjećuje.⁴²

Unatoč tome što je među iseljenim Hrvatima bilo mnogo lojalnih Monarhiji,⁴³ glavni razlozi neuspjeha akcije su netransparentnost politike srpske vlade prema istoj i neslaganje s Jugoslavenskim odborom. Također, veliko-srpska politika određenih iseljeničkih krugova u SAD-u imala je za posljedicu odbijanje Hrvata i Slovenaca od jugoslavenske ideje, što je vidljivo u usporedbi s Južnom Amerikom, gdje nije bilo takvih organizacija i pojedinaca te je odziv bio veći.

Analiza dnevnika Ivana Čovića

U hrvatskoj historiografiji Prvi svjetski rat još je nedovoljno istražen i obrađen, a naročito povijest "običnih" vojnika i civila koji nisu imali istaknutiju ulogu u tim događanjima. U tom kontekstu dnevnički zapisi i memoari mogu nam pomoći u razumijevanju takvih povijesti, no, nažalost, vrlo ih je malo obrađeno.⁴⁴ Putem njih možemo saznati bitne informacije od samih sudionika događaja koji nas zanimaju i koje istražujemo. Bitno je obilježje dnevnika da su pisani neposredno nakon događaja o kojima govore i, za razliku od memoara, bez vremenskog odmaka koji bi mogao utjecati na autorovo sjećanje i interpretaciju. Istraživač u analizi dnevnika mora biti oprezan jer autor mnoge događaje ne zapisuje iz samo njemu znanih razloga, bilo da su previše stresni, bilo da mu se čine nevažni u tom trenutku ili se primjerice boji da bi dolaskom materijala u tuđe ruke mogao snositi negativne posljedice. Upravo činjenica da je autor izravan sudionik događaja koje istražujemo poziva nas na dodatni oprez pri zaključivanju jer on, kao takav, često ne vidi širi kontekst, a istraživač mora imati na umu da je dnevnik subjektivni prikaz stvarnosti.

U svom dnevniku Čović na 94 stranice, uz prilog 12 fotografija, opisuje sudjelovanje u Prvom svjetskom ratu. Dnevnik obuhvaća razdoblje od 14. svibnja 1917. do 1. prosinca 1918. Od 20. ožujka 1918. piše svakodnevno, a do tada uz povremene prekide od nekoliko dana. Rukopis mu je vrlo uredan i lako čitljiv, a njegovu obradu donekle otežava neredovita upotreba interpunkcijskih znakova kod odvajanja rečenica te brojne gramatičke i pravopisne greške.

⁴² Dragoslav JANKOVIĆ, Bogdan KRIZMAN, *Građa o stvaranju jugoslavenske države (1. I.-20. XII. 1918.)*, Beograd 1964., 128.-130.

⁴³ Jure PRPIĆ, *Hrvati u Americi*, Zagreb 1997., 185.-192.

⁴⁴ Vrlo je malo dnevnika obrađeno, ali ih je objavljeno 30-ak. Za više o autobiografijama u historiografiji, a posebice u I. svjetskom ratu, i popis objavljenih dnevnika usporedi: Filip HAMERŠAK, "Prvi svjetski rat i autobiografska književnost – stanje, naznake i mogućnosti istraživanja" – rad je prihvaćen i bit će objavljen u sljedećem broju *Časopisa za suvremenu povijest*, te ovom prilikom zahvaljujem autoru što mi ga je dao na uvid.

Ivan Čović rođen je 14. veljače 1893. u Tučepima pokraj Makarske.⁴⁵ Kao mladić otišao je u SAD te se nastanio u Sacramento u Kaliforniji. Ondje se kao dobrovoljac u svibnju 1917. prijavio u srpsku vojsku, a više o njegovu životu u tom razdoblju nam nije poznato. Na prvoj stranici napisao je da želi opisati svoje putovanje i doživljaje, a u slučaju da umre, zamolio je prijatelje da nastave njegov rad.

Njegov ratni put započinje dolaskom Milana Pribićevića u Sacramento, 14. svibnja 1917., i agitacijom među Hrvatima da se kao dobrovoljci pridruže srpskoj vojsci. Taj je govor naišao na burno odobravanje nazočnih i rezultirao upisom dvanaestorice članova Sokolskog društva u dobrovoljačku knjigu.⁴⁶

Koliko je zajednici u Sacramento značilo njihovo prijavljivanje u vojsku svjedoče nam Čovićeve riječi, po kojima su se sljedećih nekoliko dana u Sacramento lijepo provodili i bili čašćeni sa svih strana. Velika svečana oproštajna večera priređena je 20. svibnja i na nju su pozvali "sve što je bilo poštenog u ovoj Koloniji".⁴⁷ Sljedeći dan krenuli su na put, a ispratila ih je velika masa ljudi, kao i glazba Pete pješačke bojne Američke vojske. Govorom ih je pozdravio i načelnik Sacramento, Carmichael,⁴⁸ a uz naše iseljenike, i Amerikanci su ih ispraćivali uz poklike: "Živjeli dobrovoljci!, Živila Jugoslavija!, Živili naši Saveznici!" itd.⁴⁹ Uz pratnju velikog broja sunarodnjaka vlakom su otišli za San Francisco, ali ih tamo nitko nije dočekaao. Domaćine su pronašli u Sokolskoj restauraciji, gdje su im pripremili večeru. Sutradan im se pridružilo još 60 dobrovoljaca iz San Francisca te su se uz pjesmu i glazbu američke vojske zaputili kroz grad prema parobrodu koji ih je trebao prebaciti do Seattlea. U tom su ih prolasku, kao i u Sacramento, oduševljeno pozdravljali građani San Francisca i gradonačelnik. U ovo vrijeme SAD je već ušao u svjetski rat na strani sila Antante te, unatoč tome što još nije objavio rat Austro-Ugarskoj,⁵⁰ vidimo da su lokalne vlasti i američka vojska svečano ispraćali i pozdravljali dobrovoljce.

Rastanak je bio vrlo emotivan te nam autor o tome svjedoči riječima: "kada smo mi ugledali onaj pusti parobrod tu se je moglo da opazi bez razlike na svakom oku groznih suza, jer je svak pomislio da nas ova lađa rastavlja od svih naših malih prijatelja i naše nove Domovine".⁵¹ U Seattle su stigli 25. svibnja, a već su sljedeći dan nastavili put za Kanadu, koja je otprije, zbog američke

⁴⁵ Za podatke o datumima rođenja i smrti Ivana Čovića zahvalio bih tučepskom župniku, fra Nediljku Šabiću.

⁴⁶ Simo Pivalica (u nastavku dnevnika navodi ga i kao Šimuna), Nikola Lučić, Antun Lučev, Ivan Čović, Frano Korunić, Lazar Ivanišević, Blagoje Drča, Jozo (Josip) Bajurin, Grgo Garbin, Petar Žuvela, Jerko Dujmović i Petar Ljubetić.

⁴⁷ Gradski muzej Makarska (dalje GMM), *Dnevnik Ivana Čovića*, 3.

⁴⁸ Nije zabilježeno njegovo ime.

⁴⁹ GMM, *Dnevnik Ivana Čovića*, 5.

⁵⁰ SAD je stupio u I. svjetski rat 6. travnja 1917., a rat Austro-Ugarskoj objavio 7. prosinca 1917.

⁵¹ *Isto*, 13.-14.

neutralnosti, bila mjesto okupljanja dobrovoljaca.⁵² Taj je prelazak granice, po autorovim riječima, bitno utjecao na raspoloženje unutar grupe jer su očito postali svjesni veličine svoje odluke i svih mogućih posljedica. "Čim smo stupili na drugu stranu amerike odmasmo ćutili neko drugo osjećanje, i moglo se je zapaziti nešto ne obično na našim lišcima, isto kao da smo nešto izgubili."⁵³

Sljedeće stajanje imali su u Victoriji, odakle su nakon par sati produžili za Vancouver. Ondje su im sunarodnjaci te dva srpska izaslanika organizirali doček pod velikim natpisom "Southern Slavs Volunteers for Serbia you are welcome".⁵⁴ U Vancouveru su dva dana uživali u pažnji domaćina, a Čović ističe da su posebno omiljeni bili Sokoli, iz čega možemo zaključiti da je u toj četi bilo i dobrovoljaca koji nisu bili članovi Jugoslavenskog sokolskog saveza. Pri odlasku ih je pozdravio general kanadske vojske i veliki broj ljudi, a nastavak puta do "Prince Rupertha"⁵⁵ trajao je dva dana. Vlakom su produžili do Winnipega, gdje su se zadržali dva dana, a 3. lipnja engleski su im radnici pripremili svečani ispraćaj. Putujući kroz SAD i Kanadu, autor je ukratko opisao i ljepotu krajeva kojima su prolazili, vremenske prilike, nemirno more i sl.

Konačno odredište u Kanadi bio im je Lévis, gradić kilometar udaljen od Quebeca. Ondje se nalazio veliki engleski vojni kamp u čijem je sklopu bio i srpski kamp za dobrovoljce. Vojnici su smješteni po šestorica u jednom šatoru te su započeli s vojničkom obukom. Čović nije bio sretan zbog odnosa nadređenih prema njima te je o tome napisao: "što je bilo najgore to jest da smo imali slabe ljude na upravi, neki Konstantinović i njegov pomoćnik Draganić ovo su bili ljudi nesposobni za ovo mjesto, ti ljudi su naš narod tako teško proganjali da je narod jedva očekivao da što prije sele iz Canade, ovdje smo stali 12 dana svaki dan se je činio godina, svaki dan smo govorili kada da dođemo do prave Srbske Uprave".⁵⁶ Ovdje nam ostaje nejasno na koga točno Čović misli pod terminom "naš narod" i jesu li srpski časnici progonili sve dobrovoljce ili samo Hrvate. Sudeći prema nastavku dnevnika i autorovu svjedočenju o odnosima između Srba i Hrvata u srpskoj vojsci, smatram da je autor tim izrazom označavao sve dobrovoljce, bez razlike u narodnosti.

Za Europu su krenuli 17. lipnja parobrodom *Megantic*, a prema pregledu poslanih jugoslavenskih dobrovoljaca iz Sjeverne Amerike na Solunsku frontu u toj ih je grupi bilo 113.⁵⁷ Put do Liverpoola trajao je deset dana, nekoliko dana duže od uobičajenog zbog lošeg vremena i opasnosti od njemačkih

⁵² I. ČIZMIĆ, *Jugoslavenski iseljenički pokret*, 84.; više o sporazumu s kanadskim vlastima usporedi: Milan PRIBIĆEVIĆ, "Izveštaj potpukovnika Milana Pribićevića o svom radu u Americi od decembra 1916. do marta 1917., Vašington, 15. III. 1917.", *Jugoslavenski dobrovoljci 1914.-1918.*, (prir. Nikola Popović), Beograd 1980., 170.-171.

⁵³ GMM, *Dnevnik Ivana Čovića*, 18.

⁵⁴ "Južnoslavenski dobrovoljci za Srbiju dobrodošli"

⁵⁵ Grad se zove *Prince Rupert*.

⁵⁶ GMM, *Dnevnik Ivana Čovića*, 26.

⁵⁷ Srd. GAJIĆ, "Pregled poslanih jugoslavenskih dobrovoljaca iz severne Amerike na Solunski front, [1918]", *Jugoslavenski dobrovoljci 1914.-1918.*, (prir. Nikola Popović), Beograd 1980., 231.

podmornica, a posljednju dionicu puta imali su pratnju savezničkih razarača. Dobrovoljci su na brodu kratili vrijeme priređujući brojne zabave i svakodnevno organizirajući različite igre, "svaku večer imali smo zabavu, dobrog svirača glasovira i velikog kazališnog komedijaša koji je pravio svakovrskih igara".⁵⁸

Nakon dolaska u Liverpool dobrovoljci su htjeli okusiti sve čari velikoga grada i u tome su vjerojatno pretjerali. Raspršili su se po gradu te ih je policija morala skupljati za nastavak puta vlakom prema Southamptonu. Čović takvo ponašanje opravdava njihovom mladošću i kaže: "evo sada velikoga jada za mladost moraju da ostavljaju najljepše trenutke svog lakog života, ovo je grad kojega nećemo nikad zaboraviti".⁵⁹ Pritom je istaknuo kako su Sokoli u svojim uniformama ponovno budili najveće zanimanje.

U Southamptonu, poučeni lošim iskustvom iz Liverpoola, zapovjednici nisu dopustili vojnicima slobodno odlazanje sa željezničke postaje i upoznavanje grada. Zajedno s postrojbama Engleske vojske odmah su ih ukrcali na pretrpani parobrod koji ih je prebacio preko Le Manchea u "Havre".⁶⁰ Ondje je dobrovoljce dočekaio srpski časnik koji ih je odmah postrojio za povorku kroz grad. Na čelo kolone stavio je deset Sokola, a ostale je rasporedio na sve strane i na začelje, tako da su sokolske uniforme krasile cijelu povorku. O ovom časniku Čović ima samo riječi hvale i ističe "da je on volio sve Sokole i rado sa njima polazio u grad vodio ih u kazališta, i svi su bili lijepo čašćeni i imali smo svega dovoljno".⁶¹

U Le Havreu su se zadržali tri dana, a 1. srpnja su uz francusku vojnu glazbu ispraćeni na četverodnevni put do Marseillea gdje su, po autorovim riječima, bili lijepo primljeni od srpskih Sokola. Prema Bizerti u Tunisu krenuli su 10. srpnja, a na to posljednje odredište prije fronte stigli su tri dana poslije. Dobili su "odijela"⁶² te nastavili svakodnevno vojničku obuku do 30. srpnja, kada su položili svečanu zakletvu. Čović naglašava da to polaganje zakletve sokolskim dobrovoljcima nije ni bilo potrebno "jer kada smo mi stupili i naša imena upisali mi smo položili sve ono što smo mislili i što smo morali".⁶³

Autor je zabilježio da su im zapovjednici u Bizerti bili: zapovjednik pukovnije – pukovnik Kosta Vujičić, zapovjednik bojne – potpukovnik Danilo Đerić, zapovjednik čete – poručnik Dragoslav S. Paligorić i vodnik – potporučnik (?).⁶⁴

Za Solun su otputovali 5. listopada 1917. i odmah po dolasku u Mikru, pet kilometara udaljenu od Soluna, prisustvovali su napadu neprijateljskog zrakoplova na savezničke položaje. Ondje se nalazio veliki saveznički logor unutar

⁵⁸ GMM, *Dnevnik Ivana Čovića*, 28.

⁵⁹ *Isto*, 30.

⁶⁰ Grad se zove *Le Havre*.

⁶¹ GMM, *Dnevnik Ivana Čovića*, 33.

⁶² Pod ovim pojmom pretpostavljam da autor misli na odore Srpske vojske.

⁶³ GMM, *Dnevnik Ivana Čovića*, 38.

⁶⁴ *Isto*, 39.; Ime i prezime vodnika – potporučnika napisano je nečitko.

kojeg je bio i srpski dio, do kojeg su morali proći kroz sve ostale. Pri prolasku su ih saveznički vojnici burno pozdravljali, a ovdje treba istaknuti i da su dobrovoljci iz SAD-a sa sobom cijelo vrijeme nosili i američke zastavice te na taj način iskazivali vjernost svojoj "druvoj domovini". U srpskom su logoru primili crkveni blagoslov, a dobrodošlicu im je poželio zapovjednik logora. Komentirajući taj pozdravni govor, autor dnevnika kaže: "svi dobrovoljci su bili potpuno zadovoljni njegovim govorom, jer se je slagao sa našim mišljenjem."⁶⁵ Na ovom mjestu autor ne ulazi u detalje oko navedenog crkvenog blagoslova i ostaje nam nejasno je li u pitanju bio samo pravoslavni ili i katolički obred.

U Mikri su ostali do 13. listopada, kada odlaze za Vertikop.⁶⁶ Ondje su prenoćili te sutradan nastavili put za Kapinjane⁶⁷, gdje je bio smješten vrhovni štab Timočke divizije, kojoj su dobrovoljci bili dodijeljeni. Svi su Dalmatinci i Ličani, po svjedočenju autora dnevnika, postali pripadnici 13. pukovnije – Hajduk Veljko, a sve članove Jugoslavenskog sokolskog društva iz Sacramenta poslali su u treću četvrtu Druge bojne. U toj su se postrojbi pridružili iskusnim vojnicima i ovdje možemo vidjeti kako, unatoč nastojanjima Jugoslavenskog odbora, još uvijek nije bila formirana posebna Legija koja bi se sastojala od dobrovoljaca, nego su oni uključivani u postojeću strukturu srpske vojske.

Na prvu crtu bojišta krenuli su 23. listopada, a dotad su se nalazili u selu Fuštani.⁶⁸ Prema svjedočenju Ivana Čovića, svi su Sokoli jedva dočekali taj dan i sa smješkom su krenuli u izvršenje zadatka. Na položaju su se zadržali deset dana. Autor dnevnika posebno ističe da su se dobrovoljci iznimno dobro slagali sa starijim suborcima. Pričali su im o Americi, a ovi su ih poučavali ratnoj vještini. Dani su im pretežito prolazili u daljnjem utvrđivanju obrambenih položaja i držanju straže, a 13. listopada 1917. posjetio ih je kralj Aleksandar.

To je razdoblje obilježila velika zima. Situacija je vojnicima bila teža jer zbog opasnosti od neprijatelja nisu mogli nesmetano ići po nabavku drva za loženje. U vrijeme držanja položaja posjetio ih je i zapovjednik pukovnije. Iz daljnjeg opisa saznajemo da su vojničke zemunice "bile ograđene od kamena i ukopane u zemlju a pokrivene sa gvoždjem i povrhu gvoždja na bacano mnogo kamenje" te da su vojnici "dan i noć nosili na sebi po 150 metaka nož i opasač sa uprtačima".⁶⁹ Rovovski način ratovanja rezultirao je time da su unutar zemunice vojnici po danu spavali – u to je vrijeme djelovala artiljerija – a noću su držali stražu u strahu od iznenadnog neprijateljskog napada.

Dobrovoljci su svoje pravo vatreno krštenje imali 8. prosinca, kada je bugarska granata pala pred sam ulaz njihove zemunice, a oni su "čim je svršio

⁶⁵ Isto, 42.

⁶⁶ Grad se danas zove *Skydra*. Nalazi se u grčkoj prefekturi *Pella*, koja je dio periferije *Središnje Makedonije*.

⁶⁷ Grad se danas zove *Exaplanatos*. Nalazi se u grčkoj prefekturi *Pella*, koja je dio periferije *Središnje Makedonije*.

⁶⁸ Selo se danas zove *Foustani*. Nalazi se u grčkoj prefekturi *Pella*, koja je dio periferije *Središnje Makedonije*.

⁶⁹ GMM, *Dnevnik Ivana Čovića*, 49.

onaj glas od eksplozije mi smo stali da bježamo ne obazirući se na dim i kame-nja što stižu iz zraka već smo stali da bježamo onako unesviješćeni bježimo kroz neki kamenjar samo da nas druga ovdje ne zateče više nismo gledali na ništa već samo bjež kud tko može, netko ima u ruci komad hljeba netko mesa a netko nož i viljušku jer nijesu imali kad da bace a ruke im se okočile pak nisu ni znali za ove stvari što su im u ruci.⁷⁰ Kada su se uspjeli pribrati i naći u jednoj špilji, saznali su da je dobrovoljac Petar Žuvela ranjen i to je za Sokole iz Sacramenta, po Čoviću, bio jedan od najžalosnijih trenutaka u životu.

Božić su, također, dočekali na položaju, a proslavili su ga obilazeći rovove, čestitajući jedni drugima i časteći se uz pjesmu s kolačima i nekoliko boca konjaka. U svom slavlju nisu se previše osvrtni na Bugare, čiji su se rovovi nalazili kojih 200-300 metara dalje. Dobrovoljci su dobili božićnu čestitku i od zapovjednika, kapetana Ljube Dicića,⁷¹ u kojoj on govori o obračunu s neprijateljem, budućoj pobjedi i zajedničkoj državi te kaže: "Živeli kršni Dalmatinci – Zajedno sa Hrvatima, Slovencima i Srbijancima – a koji privremeno žrtvovali i izgubili i svoju slobodnu domovinu – Srbiju, a za ideju – za slobodu i ujedinjenje sviju srpskih plemena – Jugoslavenski [...] Da jedan narod – sa istim idejama i mislima bude i pod svojom slobodnom upravom. Istorija se ponavlja: Što je bilo nekada u zajednici i celini, pa je to raznim makinacijama i grubom silom razjedinjeno – sada se opet sastavlja i ujedinjuje u celini u Jugoslaviji. Zato uskliknimo svi: Da živi ujedinjeni narod u oslobođenoj Jugoslaviji."⁷² Čestitka je jako obradovala Sokole te su nastavili obilaziti rovove po velikom snijegu i hladnoći, no ubrzo je došla naredba da se moraju vratiti i zauzeti svoja mjesta, što su oni, već pripiti, teško primili. Na Staru godinu dobrovoljci su pripremili veliku večeru na kojoj su držali recitacije i igrali razne igre, a posebno im je uspio prikaz pjesme Petra Preradovića "Dva brata".⁷³ Cijelo je slavlje započelo uz pjesme "Oj Slaveni", srpsku himnu, američku pjesmu "Slavna Amerika", "Lijepa naša domovino", "Slobodarska" – "Padaj silo i nepravdo".⁷⁴ Upravo ova posljednja pjesma bila je, po riječima autora, Sokolima i najdraža.⁷⁵ Nastavili su s odmorom u pozadini do 10. siječnja, a u to su vrijeme bili i dva puta cijeljeni.

Za pravoslavni Božić, 7. siječnja, uzvratili su lijepu gestu zapovjedniku i čestitali mu blagdan riječima "Hristos se rodi" s izraženom vjerom u pobjedu slobode i pravde u velikom ratu te da će sljedeće godine ovaj blagdan dočekati i proslaviti u novoj državi. Zapovjednik im je i službeno zahvalio na čestitki izrazivši vjeru u ciljeve koje su naveli. Čović ističe da su dobrovoljci bili uvijek "dobro gledani od svih propostavljenih a i drugih nigdje nijesu naišli tko ih je

⁷⁰ Isto, 50.–51.

⁷¹ Isto, 53.

⁷² Isto.

⁷³ Pjesma se zove "Braća". Usporedi: Petar PRERADOVIĆ, "Braća", *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, sv. 30 (prir. Višnja Barac), Zagreb 1965., 226.–232.

⁷⁴ GMM, *Dnevnik Ivana Čovića*, 59.

⁷⁵ Isto.

mrzio”, za razliku od situacije u SAD-u, za koju kaže: “... su imali u Americi mnogo svojih protivnika ali svi ovi njegovi protivnici su bili nešto iz neznanstva a nešto iz razloga što su mu usipali neprijateljski plaćenici u njegovu glavu, mi evo smo ovdje već 4 mjeseca ali nije niti jedan se našao uvređen već smo se uvijek ljepo veselili zajedno sa svim starim vojnicima kao da smo zajedno se i rodili.”⁷⁶

Na položaju je 14. siječnja došlo do jake artiljerijske vatre s obje strane i pritom je ranjeno pet dobrovoljaca koji su došli iz Rusije. Krajem 1917. i početkom 1918. došlo je i do većeg popunjavanja srpske vojske dobrovoljcima, što zaključujemo prema svjedočenju autora da je prije njihova dolaska bilo “samo 7 – 8 – 10 i 12 vojnika u vodu, a sada se nalazi do 40 ljudi”⁷⁷

Grupa oko Ivana Čovića, uz svakodnevne vojničke obveze, stigla je i urediti park u kojem su posadili deset loza. U sredini su napravili veliko srce i tri zvijezde. Iznad srca su velikim slovima napisali “Jugoslavija”, a iznad zvijezda “Srbija”, “Hrvatska”, “Slavonija”. Tako Čović piše da “iz sredine srca prema zvijezdama je napravljeno koplje koje je simboliziralo sunčevu zraku. Unutar svake zvijezde je posađena po jedna voćka, a u sredini srca je posađena jabuka, koja je predstavljala plod Jugoslavije sastavljena od one tri zvijezde.”⁷⁸ Ističe da su i tim činom htjeli pokazati svoju vjernost te dokazati suborcima i zapovjednicima da im je jedini cilj zajednička država.

Do 21. veljače 1918. u dnevniku nije zabilježeno bitnijih događaja, a toga je dana poginuo Đordi Panasjuk. Zanimljivo je da je autor dnevnika zabilježio da je on bio dobrovoljac iz Južne Amerike, a rodom iz “Brest Litovska u Poljskoj”⁷⁹ To je značajno jer vidimo da se kao dobrovoljci za srpsku vojsku nisu javljali samo pripadnici južnoslavenskih naroda. Nažalost, u ovom dnevniku nije zabilježeno ništa više o njemu i sličnim pojedincima.

Ratna svakodnevica postrojbe nastavila se odlaskom na položaje i odradivanjem smjena na prvoj crti bojišta. Vojnicima je najveći problem predstavljala oštra zima i snijeg koji je ometao dostavu hrane i ostalih potrepština. Bitnijih događaja, osim stalne artiljerijske paljbe, nije bilo pa je tako autor dnevnika

⁷⁶ Isto, 64.–65.; da ipak nije sve bilo kako svjedoči Čović, saznajemo iz dopisa srpskog Vojnog ministarstva Vrhovnoj komandi u kojem se navodi da je bilo slučajeva lošeg postupanja prema dobrovoljcima te naredbama da se takvi incidenti više ne ponavljaju. Prema tim dokumentima posebno je trebalo imati obzira prema njihovim nacionalnim i vjerskim običajima. Usporedi Bož. TERZIĆ, “Pismo pov. FĐObr. 4383 srpskog Ministarstva vojnog srpskoj vrhovnoj komandi, Solun 13. II. 1917.”, 373.; Mih. ZEČEVIĆ, “Naredba Obr. 8428 pukovnika Mih. Zečevića, komandanta Timočke divizije, za 25. decembar 1917. godine”, *Jugoslovenski dobrovoljci 1914.–1918.*, (prir. Nikola Popović), Beograd 1980., 388.–390.

⁷⁷ GMM, *Dnevnik Ivana Čovića*, 66.; ovdje se radi o popunjavanju postrojbi nakon dolaska 12 000 dobrovoljaca iz Rusije i raspuštanja Vardarske divizije. U to vrijeme dolazi i do formiranja Jugoslavenske divizije.

⁷⁸ Isto, 67.

⁷⁹ Grad se danas zove *Brest* i nalazi se u Bjelorusiji, na granici s Poljskom. Glavni je grad istoimene oblasti.

izbrojao da je u jednome danu u blizini njihove zemunice palo 112 velikih i oko 75 manjih granata.⁸⁰

Od 20. ožujka zabilješke počinje pisati svakodnevno, ali do kraja travnja većinom piše o vremenskim neprilikama i svakodnevnim vojničkim problemima. Godišnjicu odlaska iz Sacramenta dobrovoljci su dočekali 21. svibnja i ovdje saznajemo da su u tih godinu dana ostali bez svoja tri člana. Šimun Pivalica proglašen je nesposobnim za prvu crtu i dobio premještaj u četni magazin, a još su prije ostali bez Josipa Bajurima i Antuna Kuljiša. Bajurim je umro u vojničkoj bolnici u Africi,⁸¹ a Kuljiš se razbolio. Nakon toga je ipak došao na frontu u neku drugu postrojbu, no odmah po dolasku opet je završio u bolnici.

Krajem svibnja i početkom lipnja posljednje godine rata dolazi do savezničkih napada na pojedinim sektorima Solunskog bojišta. Autor dnevnika napisao je kako su crte pojačane artiljerijom, a pritom su Grci poduzeli prve napade i zarobili 1 200 neprijateljskih vojnika. U daljnjem napredovanju zaustavilo ih je loše vrijeme, snijeg i magla, a u pokušaju bugarskog protunapada zarobili su još 800 vojnika i 33 časnika. Do ovih je napada došlo na zapovijed francuskog generala Marie Louis Adolphea Guillaumata,⁸² zapovjednika svih savezničkih snaga na Solunskoj fronti, uslijed traženja francuskog predsjednika vlade Georges-a Clemenceau-a da pokrene lokalne napade. Na ovaj su način sile Antante namjeravale ublažiti njemačku ofenzivu na zapadnom bojištu te im ne dopustiti premještanje dijela snaga s makedonskog na zapadno bojište.⁸³

Povodom proslave 4. srpnja, američkog Dana nezavisnosti, dobrovoljci iz SAD-a uspjeli su, uz pomoć Šimuna Pivalice i Mate Petrića,⁸⁴ nabaviti piće i hranu za svečani ručak. Proslavili su ga 7. srpnja, po povratku s položaja, a opisujući slavlje Čović zapisuje: "kad smo počeli da jedemo nastalo je veliko veselje svi su bili zadovoljni kao da je bilo u Amer. Hotelu."⁸⁵ Toj maloj svečanosti prisustvovao je i njihov zapovjednik, a društvo je ubrzo i zapjevalo "Bože pravde", "Lijepu našu", "Padaj silo i nepravdo" i brojne druge pjesme i recitacije. Plesali su kola i igrali razne igre do kasno u noć. Na ovom mjestu još jednom možemo primijetiti kako su dobrovoljci zaista osjećali SAD svojom drugom domovinom, pa su i na bojištu slavili njegove praznike.

Kada je 27. srpnja došla naredba da se prijave dobrovoljci za žestoke borbe u Albaniji, svi dobrovoljci iz Sacramenta odmah su se javili, ali ubrzo i odustali

⁸⁰ Isto, 72.

⁸¹ Ivan ČOVIĆ, "Jugoslavensko naselje u glavnom gradu Kalifornije", *The Slavonic Pioneers of California*, (gl. ur. Vjekoslav Meler), San Francisco 1932., 93.

⁸² Guillamat je postao zapovjednik savezničkih snaga na Solunskom bojištu 22. prosinca 1917. godine i zadržao se na tom položaju do 18. lipnja 1918. godine, kada ga je zamijenio general Louis Franchet d'Esperey.

⁸³ B. KRIZMAN, Pripremanje ofanzive, 58.-62.

⁸⁴ Ivan Čović je zabilježio za njega da je rodom s Visa.

⁸⁵ GMM, *Dnevnik Ivana Čovića*, 80.

jer je postojalo ograničenje da se iz svake čete mogu prijaviti samo tri-četiri vojnika. Nisu željeli biti razdvojeni pa su svi zajedno ostali na istom položaju.

Krajem srpnja javljeno im je da će sudjelovati u velikoj svečanosti koja će se prirediti u logoru u pozadini. Toj je predstavi, uz srpske zapovjednike, prisustvovao i veliki broj Engleza, Francuza i Grka. Dobrovoljci iz Sacramenta nastupili su pjevajući "Slobodarsku" i time zaslužili veliki pljesak, a koliko je bilo oduševljenje njihovom izvedbom govori nam i to da su bili pozvani ponoviti svoj nastup. Atmosfera je u dnevniku opisana riječima: "kad smo pjevali nevjerojatno tišina je vladala u Sali nije se mogla niti muha čuti, a kad smo istu svršili aplaudiranju nije moglo da bude kraja."⁸⁶ U drugom izlazu otpjevali su englesku pjesmu "It's a long way", čime su, razumljivo, posebno oduševili nazočne Engleze, a nastup su nastavili prikazom pjesme "Braća" Petra Preradovića. Za sam kraj predstave autor dnevnika, Ivan Čović, izrecitirao je pjesmu "Na Balkanu", koju u dnevniku donosi u cjelini.⁸⁷

Do sredine rujna nastavilo se stalno puškanje i artiljerijska paljba na prvoj crti bez nekih pomaka, a zatim je pokrenuta Solunska ofenziva. Sokolski dobrovoljci dočekali su je na položaju na planini Veternik. Nakon jake cjelodnevne i cjelonoćne artiljerijske pripreme, njihova je četa 15. rujna krenula naprijed. Dva dana poslije poginuo je jedan dobrovoljac, a dvojica su teško ranjena. Autor u dnevniku ne navodi imena nastradalih, ali u njegovu osvrtu na Sokole iz 1932. navodi da je Jerko Dujmović poginuo u vrijeme rata u Makedoniji. Možemo pretpostaviti da se ovdje radi upravo o njemu.⁸⁸

Cilj ofenzive bio je proboj crte bojišta i razdvajanje bugarskih armija te presijecanje linije Berlin – Sofija – Istanbul i odvajanje Bugarske i Turske od Njemačke i Austro-Ugarske.⁸⁹ Trinaesta pukovnija – Hajduk Veljko, čiji je Ivan Čović bio pripadnik, djelovala je u sklopu Timočke divizije. Ona je uz Jugoslavensku i Šumadijsku diviziju činila Drugu srpsku armiju pod zapovjedništvom vojvode Stepe Stepanovića, koja je iznijela najveći teret Solunske ofenzive. Šumadijska divizija djelovala je na prvoj crti napada na desnom krilu, uz francusku 17. kolonijalnu diviziju u centru i 122. francusku pješačku diviziju na lijevom krilu. Timočka je divizija nastupala 1 km iza 17. kolonijalne, a Jugoslavenska iza 122. pješačke, da bi poslijepodne 15. rujna prošle kroz njihove redove i produžile napad.⁹⁰ Trinaesta pukovnija nastavila je napad na Bugare i daljnje napredovanje sve do 19. rujna, kada ih zamjenjuje Petnaesta pukovnija, a oni prelaze u rezervu.

U selu Konopljište izgradili su most na rijeci Balkan, a kroz sljedećih nekoliko dana popravljaju još neke mostove. Ovi zadaci su izvršeni po naredbi

⁸⁶ Isto, 82.

⁸⁷ Isto, 83.

⁸⁸ I. ČOVIĆ, Jugoslavensko naselje, 93.

⁸⁹ B. KRIZMAN, Pripremanje ofanzive, 57., 77.

⁹⁰ Mihajlo PEROVIĆ, "Solunska ofanziva 1918. godine", *Vojnoistorijski glasnik*, 2/1951., br.6, 184.; Slobodan Stambolić i Dimitrije TRIFUNOVIĆ, "Solunski front", *Vojna enciklopedija*, sv. 8, Beograd 1974., 788.

načelnika srpske Vrhovne komande, generala Živojina Mišića, II. armiji od 22. rujna 1917. da osigura mostobrane i proširi crtu bojišta uz Vardar.⁹¹ Preko Vardara su se prebacili kod Demir Kapije 23. rujna, a svakog su dana, prema Čovićevoj svjedočenju, prelazili oko 40 kilometara, dok su Bugari u panici i rasulu bježali ispred njih. "Bugara nema nigdje već u svom velikom paničkom bještvu svu svoju spremu su pobacali", zapisuje autor dnevnika.⁹²

Zadatak je Čovića i suborce dalje vodio na planinu Plačkovicu, koju su morali očistiti od Bugara. Zbog tako brzog svakodnevnog napredovanja ubrzo su im prekinute opskrbe linije i vojnici su počeli gladovati. Hranili su se po selima na koje bi putem naišli, ali ni u njima nije bilo ostalo dovoljno namirnica nakon povlačenja bugarske vojske. Napredovanje su nastavili prema rijeci "Brigalnici"⁹³ i "Carevom selu"⁹⁴, gdje su 29. rujna naišli na bugarske kolone.

Bugarski izaslanici odmah su izvijestili srpske zapovjednike da je dan prije nastupilo primirje, a na to "Komandant Bataljona major Trnokopović naredi te otvorimo silnu vatru iz pušaka mitraleza, i artiljerije jer nikakvog izvještaja nismo od naše vlasti dobili a Parlamentari su sprovedeni u diviziju".⁹⁵ U isto je vrijeme s boka Bugare napala grčka divizija, na što su se oni povukli prema svojoj granici. Primirje s Bugarskom potpisano je taj dan u 22:50 te su, prema potpisanoj, sva neprijateljstva trebala prestati idućeg dana – 30. studenoga 1918. godine u podne. Ovdje vidimo da bugarski izaslanici nisu govorili istinu i da primirje još nije bilo zaista sklopljeno.

Nakon sklapanja primirja s Bugarima, srpske postrojbe, u kojima je bio i Čović, krenule su s bugarske granice preko Kumanova prema Velesu. Na tom maršu vojnike je opet počela mučiti kiša i slaba opskrba hranom, o čemu nam autor svjedoči riječima: "tu večer nismo imali ništa za jesti u jutro smo primili malo kukuruzova brašna ali smo ovdje ostali cijeli dan i vojnici su se razišli kradom po njivama te tražili sirove krumpire, rodkvice, repice ili što drugo, tu smo na podne primili malo neslane tople vode sa malom jezgrom mesa i ništa drugo navečer tako isto i primili smo po četvrt od litra šljivovice koja nije bila više od 8-10 stepena."⁹⁶

U Skopje su došli 17. listopada, a u Prištinu pet dana poslije. Zatim su preko Mitrovice i Raške krenuli prema Čačku. U njihovu napredovanju najviše ih je ometala kiša, a kad bi primjerice noćili, nisu smjeli uzeti nijedan komad suhog drveta za potpalu vatre jer bi u suprotnom bili kažnjeni s 25 dana zatvora. Kakva je glad vladala među vojnicima i o odnosu časnika prema običnim vojnicima govore nam Čovićeve riječi: "napravili smo šatore i vojnici odma u

⁹¹ Bogdan KRIZMAN, "Solunsko primirje 29. septembra. 1918.", *Vojnoistorijski glasnik*, 19/1968., br. 1, 71.

⁹² GMM, *Dnevnik Ivana Čovića*, 86.

⁹³ Rijeka se zove *Bregalnica* i druga je rijeka po veličini u Makedoniji.

⁹⁴ Grad se danas zove *Delčevo*. Nalazi se na sjeveroistoku Makedonije, u blizini granice s Bugarskom i najveće je naselje u pokrajini *Pijanec*.

⁹⁵ *Isto*, 87.

⁹⁶ GMM, *Dnevnik Ivana Čovića*, 91.

njive da traže sirove krumpire ili bilo šta drugo samo da se može jesti ali bez zrna soli i masti ni za lijeka nije bilo nesretnom vojniku dočim oficiri su imali svega izobilja vina, rakije, masti, kokošiju i kruha koliko hoće, a ti nesretni vojnici krepaj.⁹⁷

Iz Čačka su krenuli prema Požegi, gdje su saznali da je u Austro-Ugarskoj izbila revolucija te da je Narodno vijeće u Zagrebu preuzelo vlast. Ove su vijesti označile kraj rata i izazvale veliku sreću kod svih vojnika. Sokolski dobrovoljci željeli su odmah krenuti prema svojim rodnim krajevima, ali su ostali u Požegi sljedećih sedam dana. Nakon toga, njihova postrojba krenula je prema Užicama i tu su se zadržali još deset dana te su tek 22. studenoga krenuli prema Bosni. Put do Višegrada preko Zlatibora i bosanskih planina pokrivenih snijegom bio je iznimno težak i uzeo je svoj danak u velikom broju razbijenih kola i vučnih životinja koje su putem nastradale. Bogdan Krizman navodi da su prve jedinice srpske vojske došle u Višegrad 5. studenoga 1918. godine i da ih je ondje dočekalo izaslanstvo Narodnog vijeća Bosne i Hercegovine u sastavu: Vjekoslav Jelavić,⁹⁸ Hamid Svrzo i Milan Jojkić.⁹⁹ Prema tim podacima zaključujemo da Trinaesta pukovnija Timočke divizije, čiji je Ivan Čović bio pripadnik, nije bila među prvim postrojbama koje su ušle u Bosnu, nego je napredovala dvadesetak dana nakon prethodnice.

U Višegradu su se zadržali dva dana bez hrane, čekajući vlak za Sarajevo. Ondje su napokon stigli 28. studenoga 1917. "Tu smo po prvi put bili dočekani onako kako treba", svjedoči autor dnevnika.¹⁰⁰ Odmah po izlasku iz vlaka dobili su kruh i čaj s rumom, a u vojarni nove čizme i dan odmora. Put su nastavili 30. studenoga da bi 1. prosinca 1918. došli u Metković, gdje su se ukrcali na parobrod za Split. Tim događajem završava dnevnik Ivana Čovića.

Ivan Čović se nakon rata oženio s Ivankom iz Solina te se vratio živjeti u SAD.¹⁰¹ Na njegovo ime nailazimo u izdanju "The Slavonic Pioneers of California" povodom godišnjice društva "The Slavonic Mutual and Benevolent Society of San Francisco" 1932. U tom izdanju on je autor teksta o jugoslaven-skoj koloniji u Sacramentu, a navodi se i u popisu suradnika gdje još stoji da je vlasnik i urednik mjesečnika *Zora* u Sacramentu.¹⁰² Spominje se i u *Jugoslavenskom almanaku – Jugoslaveni u Sjedinjenim državama Amerike* iz 1931.,

⁹⁷ Isto.

⁹⁸ U tekstu se navodi Vojislav, ali se radi o grešci. Član izaslanstva bio je Vjekoslav Jelavić. Član Narodnog vijeća SHS u BiH te povjerenik za poljoprivredu i rudarstvo u vladi BiH. Usporedi: Redakcija Hrvatskoga biografskog leksikona, "Jelavić Vjekoslav", *HBL*, sv. 6, Zagreb 2005., 414.-415.

⁹⁹ Bogdan KRIZMAN, *Djelatnost srpske vrhovne komande pri raspadu Austro-Ugarske*, Zagreb 1969., 202.-203.

¹⁰⁰ GMM, *Dnevnik Ivana Čovića*, 94.

¹⁰¹ Za ove informacije posebno bih zahvalio g. Žarku Čoviću, koji nije ni u kakvom srodstvu s Ivanom.

¹⁰² I. ČOVIĆ, *Jugoslavensko naselje*, 93., 96.

kao stariješina ogranka Jugoslavenskog sokolskog društva u Sacramentu.¹⁰³ Zanimljivo je da se nakon završetka rata vraća u SAD, ali je i dalje aktivan u iseljeničkim organizacijama. Na osnovi tih podataka zaključujem da je njegovo vraćanje u SAD bilo uvjetovano teškom ekonomskom situacijom u rodnom kraju te vjerom u bolji život u SAD-u.

Umro je 1. veljače 1966., a do smrti je, prema svjedočenju mještana Tučepa, redovito posjećivao rodni kraj.

Zaključak

U radu je analiziran dnevnik Ivana Čovića, u kojem opisuje događaje s kraja Prvog svjetskog rata. Dnevnik se čuva u Gradskom muzeju Makarska i donedavno je bio nepoznat široj znanstvenoj javnosti. Čović je bio jedan od hrvatskih iseljenika u SAD-u koji je dobrovoljno pristupio srpskoj vojsci. Bio je uvjereni Jugoslaven i oduševljenost tom idejom iskazuje kroz cijeli dnevnik. To je posebno istaknuto u prvom dijelu teksta, u euforiji prijavljivanja u vojsku i velikih snova o junaštvu. Taj zanos donekle splašnjava u dodiru sa surovom ratnom svakodnevicom na prvoj crti bojišta te su kasniji zapisi posvećeni prvenstveno vremenskim prilikama, stanju na bojištu i teškim uvjetima života. Iz dnevnika je vidljivo da su se iseljeni Hrvati u SAD-u prijavljivali u srpsku vojsku te su ih uključivali u postojeće postrojbe, a poslije nisu pridodani Jugoslavenskoj diviziji. Namjere Jugoslavenskog odbora o osnutku Jugoslavenske legije, na taj način, nisu u potpunosti ostvarene. Nakon rata Čović se vratio u SAD, gdje je sudjelovao u kulturnom životu naših iseljenika. On nije bio jedan od istaknutih pojedinaca u akciji prikupljanja dobrovoljaca ili na samom bojištu, ali zato nije ništa manje značajan. Njegov nam dnevnik daje "pogled odozdo" te uvid u razmišljanja i svakodnevicu vojnika na prvoj crti bojišnice.

¹⁰³ *Jugoslavenski almanak – Jugosloveni u Sjedinjenim državama Amerike*, Berislav ANGJELI-NOVIĆ i Ivan MLADINEO, New York 1931., 12.

Slika 1. Ivan Čović u sokolskoj uniformi (fotografija se čuva uz dnevnik)

Slika 2. Ispraćaj dobrovoljaca u San Franciscu 22. svibnja 1917. (fotografija se čuva uz dnevnik)

Slika 3. Grupa jugoslavenskih sokolskih dobrovoljaca u Sacramento (gornji red: Anton Lučev; srednji red: Antun Kuljiš, Blagoje Drča, Petar Žuvela; donji red: Nikola Lučić, Lazar Ivanišević, Ivan Čović, Šimun Pivalica) (fotografija se čuva uz dnevnik)

Slika 4. Dobrovoljci na bojištu (fotografija se čuva uz dnevnik)

SUMMARY

THE DIARY OF IVAN ČOVIĆ – A CONTRIBUTION TO UNDERSTANDING THE VOLUNTEER MOVEMENT AMONG CROATS IN THE USA DURING THE FIRST WORLD WAR

After entering the First World War, Austria-Hungary attempted to force emigrants from its territories to return. Meanwhile, the enemies of the Monarchy attempted to draw South Slavs to their cause by forming a special Legion or by including them in the existing formations of the Serbian army. Although the collective results of these calls for volunteers were dissatisfying to both sides, this study examines the recruitment of Croats in the USA for the Serbian army. The largest obstacle to this movement was the unclear politics of the Serbian government toward the Yugoslav Committee and its lack of cooperation with it concerning the manner of the use of the volunteers once they reached the front. Further difficulties were caused by the disunity among the emigrants and their organizations, the neutrality of the USA, and the inability to organize transportation of the volunteers to the battlefields. Ivan Čović, along with eleven other members of the *Sokol* (Falcon) Society in Sacramento, presented himself as a volunteer to the Serbian army in May 1917. They boarded a steamship for Canada, where there was a Serbian volunteer camp, and thereafter they made their way to the front in Salonika via England, France, and North Africa. Upon arriving they were assigned to the 13th regiment of the Timok division – *Hajduk Veljko*. Until mid September 1918 they spent their time either in active duty in the front lines or in the rear. When the Salonika Offensive began they were part of the 2nd Army fighting the Bulgarians; following the Bulgarian exit from the war they marched across Kosovo, Macedonia, and Southern Serbia. They entered Bosnia and Herzegovina and shortly after boarded a train from Sarajevo to Metković. Here they board a steamship for Split, and so ends the war diary of Ivan Čović. After the war, he returned to the USA where he remained until the end of his life. Analysis of his diary showed the way in which Croats in the USA were recruited for the Serbian Army, the formations some of the served in, how they were treated, and the every day life of soldiers during the First World War.

Key words: Ivan Čović, the First World War, the volunteer movement, Croatian *Sokol* (Falcon), Salonika Front, Serbian Army.